
С.М.Нестерцова
(м. Донецьк)

БЛАГОДІЙНІСТЬ У ДОНБАСІ ТА ЇЇ РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ НА МЕЖІ ХІХ – ХХ ст.

Реформи 60-х – 70-х рр. у Росії започаткували значне зростання організованої благодійності, вищий рівень розвитку якої припав на останнє десятиріччя ХІХ – початок ХХ ст. На кінець того періоду в царській імперії нараховувалося більше 11 тис. відповідних об'єднань. Стрижнем всієї моделі соціальної діяльності були приватна благодійність опікування з боку земсько-парафіяльних установ. Розквіт її збігся з промисловим піднесенням кінця ХІХ ст., яке зумовило значне збільшення громади у руках підприємців.

Одним з перших у Донбасі виникло маріупольське благодійне товариство (1876 р.), метою якого було доставлення засобів до поліпшення матеріального і морального стану бідних. Товариство постійно видавало кошти останнім у розмірі 50-120 руб. й одноразову допомогу – від 80 до 200 руб. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Маріуполі функціонували різні благодійні організації: „Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых”, „Попечительства императрицы Марии о глухонемых”, „Российское общество Красного Креста”, „Скобелевский комитет для выдачи пособий потерявшим на войне способность к труду воинам”, „Общество подания помощи при кораблекрушениях”, „Мариупольское отделение попечительского общества о тюрьмах ” та ін. Всього у місті діяло більш ніж 70 благодійних установ.

Багатогранність видів, а також відкритість благодійних організацій для всіх бажаючих визначали широту їх соціального спектру. В містах у той період широко практикувалося також надання коштів органам місцевого самоврядування і просвітницьким організаціям на різноманітні потреби народної освіти. Так було засноване маріупольське відділення катеринославського товариства „піклування про дітей”. Використовуючи підтримку міської думи, воно відкрило для останніх ясла-притулок, турбувалося про незаможних учнів початкових шкіл. Маріупольська управа виділила цьому товариству на 1899 р. 300 руб., а на 1910 р. – 1000 руб.

Освіта й просвіта стають пріоритетним об'єктом благодійності. Так, маріупольська дума надавала підтримку відділу „Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим в начальных народных училищах Екатеринославской губернии”, „Обществу помощи больным, недостаточным учащимся в высших учебных заведениях города Харькова”. Крім того, вона кожного року надавала стипендії місцевій молоді, яка навчалася в навчальних закладах Маріуполя, Харкова, Москви, Петербурга.

Значну благодійницьку допомогу надавали земства. У 1890 р. останні витрачали на це 10 % свого бюджету. Велику підтримку вони надавали також навчальним закладам. Насамперед органи місцевого самоврядування зі своїх коштів виплачували стипендії найбіднішим учням. Ще

в 1879 р. губернське земство заснувало 10 стипендій по 75 руб. на рік учням, що бажали поступити у вчительські семінарії в м. Миколаєві й Новому Бузі. На кожен повіт Катеринославське земство виділяло 2 стипендії по 400 руб. кожна для особливо обдарованих дітей, направлених на навчання для здобуття вищої освіти¹.

Маріупольська управа вживала рішучих заходів з метою навчити своїх стипендіатів спеціальностям, необхідним у повіті².

Добродійність у маріупольському земстві охоплювала широкий спектр діяльності, але особливе місце, про що свідчать документи, належало роботі з надання допомоги дітям, що залишилися без батьків. Органом місцевого самоврядування виділялися значні кошти для утримання дітей-сиріт у домах-притулках в родинях, що взяли над ними опікунство³. Так, 1910 р. земськими повітовими зборами було асигновано дитячому притулку Маріуполя 810 руб. У статті витрат входили забезпечення дітей взуттям, теплим одягом та шкільним приладдям. Родинам, що взяли опікунство над сиротами, також виплачувалася допомога на утримання дитини⁴. Так, наприклад, повітовий орган місцевого самоврядування вислав селянці с. Єленівка А. Романенко розрахунковий лист на одержання допомоги для утримання сироти в ієм'ї. А родина Хмеленків просила видати їй допомогу на проживання сироти, тому що сама вона коштів для цього не мала.

Слід зазначити також, що земствами негайно здійснювалася допомога дітям, що залишилися без батьків внаслідок нещасного випадку чи епідемії. Для цього повітовій управі доручалося збирати необхідні відомості про сиріт до 10-літнього віку. Так, зокрема сиротам Лисенко нею було призначено допомогу в розмірі 5 руб.»⁵. Остання дітям не призначалася у разі, якщо в них залишилася «надмірність» на значну суму, або якщо вони досягли десятилітнього чи більшого віку. Сиротам призначалася не тільки допомога на життя, а й на нижчу освіту. Так, катеринославський губернатор доручив повітовій управі зібрати не пізніше 1 червня 1911 р. відомості про відвідування школи дітьми, що одержували допомогу через неї⁶. Свідчення збиралися у найкоротший термін через волосне правління і були представлені в повітову управу.

Родини, що мали право опікунства, піддавалися перевірці з боку земської управи у формі виїзду на місце проживання дитини. Так, наприклад, «14 июня члены управы Ю. Трифилев и санитарный фельдшер Н. Мальский провели осмотр сироты Марии, которая проживает в семье Касиюковых, и установила: физическое развитие ребёнка нормальное, питание ребёнка получают хорошее, со стороны воспитателей окружена любовью и симпатией»⁷.

Встановлювався контроль над коштами, що залишилися сиротам від батьків. Так, за описом майна, яке належало сироті А. Литвину, виявилося капіталу 537 руб. 93 коп., що зберігалися в касі та 21 руб. 22 коп. на руках у опікунів. Цей звіт про опіку показав, що зловживань з боку останніх не було⁸.

Велика благодійна робота проводилася органами місцевого самоврядування у зв'язку з тим, що на їхньому балансі постійно знаходилися

дитячі притулки, будинки для людей похилого віку, для невиліковно хворих тощо.

Говорити про масштаби цієї діяльності можна на підставі документів, в яких фіксувалися суми витрат на благодійні цілі. Значна роль у добродійності належала піклувальним установам і товариствам, а також пожертвуванням приватних осіб⁹.

Так, наприклад, правління маріупольського товариства піклування про дітей прийняло рішення про збільшення коштів будинку-притулку у зв'язку з подорожчанням життя й внесло в кошторис допомогу у розмірі 600 руб., замість колишніх 400 руб.¹⁰ Приватні пожертвування у вищезазначені заклади звичайно надходили в зв'язку з особливими подіями, датами, святами, у випадках непередбачених обставин, про що свідчать звіти. «Повітовою управою організовано збір пожертвувань у зв'язку з великодніми святами. В зборі взяли участь всі земські школи міста Маріуполя та навколишніх сіл. В подарунки ввійшли: істівне, натільні речі, іграшки, всього 6998 предметів. Доставка в місця призначення доручалася попечителям, сільським або волосним управлінням, завідуючих школами і т.д.»¹¹

Фінансування притулків здійснювалося з бюджету губернського земства. У цілому утримання однієї дитини в кожному з них обходилося останньому у 10-11 руб. на місяць¹². Однак ця сума була непостійна. В окремих екстремальних випадках вона зростала, причому не тільки за рахунок перерозподілу губернських коштів, а й за рахунок добровільних пожертвувань. Органи місцевого самоврядування прагнули дати сиротам хоча б нижчу професійну освіту. Наприклад, з 36 учнів відкритої у Катеринославі в 1892 р. нижчої школи садівництва п'ятеро були вихованцями притулку, і земство оплачувало їхнє навчання¹³. Крім того, при деяких притулках були майстерні та земля для ведення сільського господарства, де вихованці здобували певні трудові навички¹⁴.

Проблема боротьби з епідеміями, стихійними лихами, нещасними випадками займала важливе місце у благодійній діяльності органів місцевого самоврядування. Так, наприклад, для боротьби з епідемією чуми в 1894 р. з коштів земства було виділено кошти: у січні – 1532 руб., лютому – 3792 руб., березні – 2596 руб., квітні – 2293 руб., травні – 1981 руб., червні – 1404 руб., липні – 1876 руб., серпні – 1092 руб., вересні – 762 руб., жовтні – 916 руб., листопаді – 2180 руб., грудень – 1621 руб.¹⁵

У 1910 р. Маріупольський повіт був охоплений сильними ураганними вітрами, внаслідок чого багато селянських родин було розорена й не мало засобів для існування. В зв'язку з цим фактом маріупольський комітет з надання допомоги місцевому населенню прийняв рішення про видачу безплатної допомоги потерпілим від урагану людям. Він одержав пожертвування від луганського піклування вірменського молитовного будинку – 63 руб. 75 коп., із села Комарь від проведеного спектаклю – 51 руб., від катеринославської управи – 40 руб. 83 коп., від земського начальника 3-ої ділянки Бахмутського повіту – 837 руб. 38 коп., від товариства тверезості – 29 руб. 29 коп., від луганського товариства споживачів – 30 руб. 28 коп., від музичного драматичного гуртка –

18 руб. 95 коп., від робітників заводу Гартмана – 184 руб. 25 коп., від катеринославського відділення Петербурзького міжнародного банку – 423 руб. 68 коп. Усього між постраждалими волостями було розподілено 2605 руб.¹⁶

Благодійна діяльність була також важливим і досить ефективним засобом вирішення різних проблем, пов'язаних з охороною здоров'я.

Так, з 1 травня по 1 червня 1912 р. у Маріупольському повіті надав безкоштовну лікарську допомогу загін окулістів, що діяв під патронатом ради піклування імператриці Марії Олександрівни. Він надавав безкоштовну лікарську допомогу, переважно серед найбільш бідного населення. На земство покладався обов'язок організувати приміщення для амбулаторії та операційної, а також для медичного персоналу з повним їхнім утриманням¹⁷.

Періодично в селах Маріупольського повіту організовувалися збори коштів для облаштування чи ремонту місцевих лікарень. Так, на ремонт Маріорської лікарні було зібрано 140 руб., Мало-Янесольської – 214 руб., Михайлівської – 177 руб. 18 коп., у селі Всесвятському – 143 руб. 63 коп., на маріупольській лікарні – 247 руб.¹⁸

Бахмутське земство допомагало хронічно хворим: туберкульозних направляло безкоштовно в Ялту, ревматиків – у Сочі й Слов'янськ, дітей-інвалідів – у спеціальні школи¹⁹. На благодійні кошти існувало два притулки для незаможних хворих на Слов'янських мінеральних водах²⁰.

Масштаби благодійної діяльності органів місцевого самоврядування збільшувалися щорічно. Аналізуючи журнал маріупольських земських повітових зборів 48-ої чергової сесії (1913 р.), можна відзначити цілий перелік розглянутих питань, пов'язаних з добродійністю. Наведемо лише деякі з них: 1. Про витрати по веденню діловодства і звітності по видачі допомоги родинам, члени якої призвані на військову службу, згідно із законом від 12 червня 1912 р., 2. Про відкриття в с. Б. Каракубі народного будинку та організацію народних читань, 3. Про асигнування коштів для допомоги 10 інвалідам у Маріупольському навчально-ремісничому будинку-притулку, 4. Про асигнування засобів нужденним вихованкам жіночої гімназії – 200 руб., 5. Маріупольському товариству піклування про дітей виділено 1500 руб., 6. Заслухано клопотання останнього про поліпшення побуту учнів, 7. Діючому госпіталю виділено 1000 руб.; 8. На утримання храму в м. Катеринославі на пам'ять про воїнів, що полягли у війні, асигновано 700 руб., 9. На будівництво пам'ятника П.А. Столипіну асигновано 500 руб., 10. На відновлення кустарних промислів – 200 руб.²¹

Суми грошей, асигновані на вищеперелічені заходи, було виділено частково земством, а також благодійними й просвітніми установами. Повітові збори висловили останнім подяку за сприяння в цих акціях.

Кожного року органи місцевого самоврядування безкоштовно роздавали насіння та саджанці церковним парафіям, сільським школам, селянам, а утримування бібліотек-читалень обходилося їм у 220-300 руб.

Велику роль у благодійності выдыгравали приватні жертводавці. Так, у Бахмуті поміщики Плещееви заснували причт, в якому знаходилося 72

хлопчики-сироти. Він мав 900 га землі, у ньому діяли також столярна й ковальська майстерні, притулок мав 2 оркестри (струнний і духовий).

На кошти меценатів відкривалися та функціонували богадільні. Наприклад, на капітали й проценти з них А. Коптева і дворянки Курдюмової на суму 1450 руб. утримувалася міська богадільня в Бахмуті. У 1895 р. купець з цього міста Кузьмін побудував кам'яний будинок для місцевої богадільні. В трьох міських притулках її знаходилося 85 осіб.²²

Наприкінці 1883 р. на прохання жителів селища Юзівка на кошти купця Лобасова (приблизно 3,5 тис. руб.) було побудовано молитовний будинок, хоча первісним бажанням парафіян було зведення церкви, але коштів для її спорудження спочатку не вистачало. Проте вони незабаром їх знайшли. Зокрема, економія Лівена пожертвувала 5 тис. руб., іконостас, будівельні матеріали на суму 2 тис. руб. 66 коп., а також землі для церковного причту; заводське управління Новоросійського товариства виділило 5 тис. руб.; купці Лобасови надали 2 тис. руб. грошима та обладнанням; інші жителі Юзівки зібрали 3 тис. крб. Робітників заводу обклали податком на будівництво церкви: 1 % з рубля заробітку протягом 6 місяців. Таким чином було зібрано 17 тис. руб. Восени 1883 р. почалися будівельні роботи, і вже 2 листопада 1886 р. церкву було освячено²³.

Виділяються кошти жертводавцями і на охорону здоров'я. У 1874 р. на добровільні пожертвування в Маріуполі відкрилася лікарня. Приміщення для неї надали великі купці Данилов, Калері, Чабаненко. У Бахмуті на кошти торговців також було відкрито лікарню, а міська дума 13 березня 1889 р. заснувала в Маріуполі лікарню за рахунок міської громадськості²⁴. В 1894-1897 рр. на кошти потомственного почесного громадянина Маріуполя А.Д. Хараджаєва було побудовано маріупольську міську лікарню.

Д.А. Хараджаєв був також почесним попечителем Маріупольської чоловічої гімназії, що існувала з 15 вересня 1876 р. Одночасно він – голова товариства допомоги бідним, клубу суспільних зборів, член повітової училищної ради²⁵. Міщанин В.І. Челпанов – власник великої крамниці в Маріуполі – був попечителем міського початкового училища в Катеринославі. З 1 січня 1910 р. на цьому посту його змінив купець П.А. Попов²⁶. Г.Г. Псалті – великий маріупольський торговець – входив до комісії при міській бібліотеці. Бахмутський купець Е. Демидов продав свій будинок повітовому земству для розміщення в ньому прогімназії, де в 1884 р. навчалося 127 хлопчиків²⁷. Великий маріупольський підприємець И.М. Каракуркчі віддав свій будинок під відкрите 7 січня 1910 р. жіноче училище 2 розряду.

30 серпня 1909 р. почало функціонувати восьмикласне комерційне училище Юзівського товариства „Просвещение”. Цей середній навчальний заклад створено з ініціативи місцевих купців та підприємців, зокрема братів Лобасових. У січні 1912 р. училище розмістилося вже у власному будинку²⁸.

Розуміючи важливість промислового розвитку регіону, було вирішено об'єднати фінансові можливості органів місцевого самоврядування,

підприємців і приватних осіб для створення Катеринославського гірничого училища.

1 липня 1898 р. засновано «Комітет для збору пожертвувань на устрій вищого гірничого училища». До 1 липня 1899 р. було пожертвовано: установами, містом, з'їздом гірничопромисловців, дворянством, земствами – 446 500 руб., від різних товариств, заводів та приватних осіб надійшли 124 646 руб. 38 коп. Усього на той час було зібрано 626 146 руб. 38 коп.

Таким чином, благодійність відіграла велику роль у розвитку суспільно-культурного життя в Донбасі на межі ХІХ – ХХ ст. Досвід цієї діяльності являє собою велику історичну цінність та має актуальність і у сучасний період.

- 1 Держархів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 110, оп. 1, спр. 105, арк. 4.
- 2 Отчет Мариупольской земской управы за 1897 г. – Мариуполь, 1898. – С. 5.
- 3 Историко-статистический отчет благотворительности и общественного призрения в России. – СПб., 1903. – С. 112.
- 4 Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1911 г. – Мариуполь, 1913. – С. 227-229.
- 5 ДАДО. – Ф. 110, оп.1, спр.32, арк. 85.
- 6 Там само. – Спр. 101, арк. 9.
- 7 Отчет Мариупольской земской управы за 1912 г. – Мариуполь, 1913. – С.240-242.
- 8 ДАДО. – Спр. 90 а, арк. 5-6.
- 9 Там само. – Спр. 64, арк. 26.
- 10 **Жуков В.И.** Социально-экономическая ситуация и социальная политика в России. – М., 1994. – С. 61.
- 11 ДАДО. – Спр. 109, арк. 18.
- 12 **Розетт Г.И.** Очерки здравоохранения в Донбассе (1870 - 1917). – Т.1. – Донецк, 1966. – С.71.
- 13 ДАДО. – Спр. 16, арк. 97.
- 14 **Лихачева Л. Б.** Благотворительность и общественное призрение в деятельности земств (на примере Мариупольского уезда Екатеринославской губернии) // Новые страницы в истории Донбасса: Ст. Кн. 4. – Донецк, 1995. – С. 59.
- 15 Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Мариупольский уезд. – Т.2. Составлен статистическим отделением Екатеринославской губернии земской управы. – Екатеринослав, 1896. – С.221-222.
- 16 ДАДО. – Спр. 106, арк. 19, 59-60
- 17 Там само. – Спр. 79, арк. 1-7, 18-29.
- 18 Там само. – Спр. 64, арк. 39.
- 19 **Нестерцова С. М.** Благотворительность.// История родного края. – Ч.1. – Учебное пособие для 6-9 классов. – Донецк, 1998. – С. 284.
- 20 **Резнікова В.В., Добреля Л.П.** З історії благодійних товариств Харківщини (40-і – 90-і рр. ХІХ ст.)//Історичне краєзнавство і культура. VIII Всеукраїнська наукова конференція. – К. – Х., 1997. – С. 259.
- 21 ДАДО. – Спр. 79, – арк. 28-29.
- 22 **Дубинец С.В.** Общественная благотворительная деятельность представителей торгового населения в конце ХІХ – начале ХХ в.// Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 5. – С. 57.
- 23 Юз и Юзовка. – Донецк, 2000. – С. 50-51; Заднепровский А.И., Заднепровская Л. Д. Юзовское Свято-Преображенское церковное братство в 1893-1919 гг.// Новые страницы в истории Донбасса. – Ч. 4. – Донецк, 1995. – С. 18.
- 24 **Дубинец С.В.** Общественная благотворительная деятельность представителей торгового населения в конце ХІХ – начале ХХ в.// Новые страницы в истории Донбасса. – Кн. 5. – Донецк, 1997. – С. 58.
- 25 Адрес-календарь. Весь Мариуполь и его уезд. 1910. – Мариуполь, 1910. – С. 85, 100.
- 26 Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1908 г. – Мариуполь, 1909. – С. 119.
- 27 **Рева А.А., Татаринцов С.И.** Абрамов М.В. История Бахмута-Артемовска. – Артемовск, 1996. – С. 43.
- 28 Юз и Юзовка. – С. 50-51.